

Вже в 70 роках написав великий московський письменник Іван Тургенєв дуже цікавий роман „Дим“. Один з головних персонажів, Потугін, крайній песіміст, висловився про цілу російську імперію, що вона не витворила ні одної культурної вартости. Як би російська імперія нараз перестала істнувати, то це була-б менша втрата для людства, як, н. пр., пожар якої небудь галерії образів, або книгозбірні, бо моськовська нація не проявила творчої енергії на культурнім полі.

Хоч цей вислів і занадто різкий, є в нім частина правди. Деякі культурні вартости московська нація дала і в літературі і містечтві (візьмім хоч би самого Тургенєва), одначе це зроблено великою ціною придушення цілого ряду національних культур, через що в остаточнім культурнім білянсі людство збідніло, бо московський гніт притолочив своїм тяжким підкованим чоботом творчу енергію націй.

Питання національної самостійности, це властиво питання національної культури, це питання проявлення як найвищого напруження творчої енергії. Коли нації борються за свою національну самостійність, то вони борються одночасно за можливість проявлення найвищої творчої енергії. Перешкаджати їм в тім це значить утримувати велику частину людства на станѣвищі культурного безробіття, котре мусить відбитися на загальнім білянсі вселюдської культури і цивілізації. Народи східньої Європи рвуться до культури і цивілізації. І до цього не хоче допустити реакція, і через це цілий світ дичіє і варваризується. Отже пригноблення немосковських народів сходу, відібрання їм можливости розвивати свою національну культуру, причинилося-б не до піднесення загальнолюдської культурної продуктивности, але рівночасно годувало-б варварство і дикість серед культурніших народів заходу.

В стремлінню до розвинення національно-культурних сил у націй Сходу Європи лежить значіння їх для цілого людства. Ці нації прагнуть увійти в сім'ю культурних народів і скинути з себе останки варварства і дикости, які проявляються в мілітаризмі і зоологічнім націоналізмі.

І тільки тоді ціле людство піднесеться на вищий щабель розвою, коли стануть нації сходу Європи вільними господарями на своїй землі, усунувши всі пережитки неволі і чужого панування.

Осип Турянський.

Теорія і практика при відбудові української держави.

Grau ist die Theorie
Und grün des Lebens Baum.
Goethe.

Ніколи ще на протязі більше чим тисячлітньої історії не переживав український народ так важких, переломових і судьбоносних часів, як у теперішній світовій війні. І ніколи ще стихійна буря, яка

шаліє над українськими колись мирними селами, над плодовитими полями і безмежними степами, не викликала стільки болю, сліз і крові і не жадала крайнього напруження всіх сил не якогось меншого гуртка людей, але всіх членів цього народу. Та хоч як нам жаль цих безконечних кровавих жертв, які весь український народ приносить у боротьбі за існування, то знаємо добре, що легко здобута воля і державна самостійність так само легко пропала би в короткім часі. А протівно, чим більше зусилля і напруження всіх енергій буде вимагати будування української держави, тим більше буде український народ любити і цінити свою державну свободу і тим трівкіша і певніша буде його самостійність.

Однак українські партії провинилися-б тяжко перед цілим народом тепер і в будуччині, як би полилось багато української крові, крові на дармо, лиш через те, що у них не було-б єдності, а за те багато доктрінерства, роздорів, взаємної нетерпимости, як би вони не були свідомі того, що не вистарчить мати докладно означену теоретичну програму в будуванню України, але передовсім треба взяти на увагу ріжницю, яка заходить між теорією і практикою, і усвідомити собі добре те, що незнання або занедбування цієї ріжниці могло-б мати катастрофальні наслідки для великої і святої справи, за яку наш народ дає свою кров і життя.

З огляду на те, що це питання незвичайно важне й актуальне і що якраз воно викликало деякі непорозуміння між Наддніпрянцями і Галичанами, було-б в інтересі нашої спільної боротьби, як би одні і другі здавали-б собі ясну справу з небезпеки, яка грозила-б українській державности ізза деяких кличів організаційного, соціального і військового характеру, кличів, котрі в теорії є ідеально гарні, але котрих практичне переведення в життя означало-б руїну нашого державного організму.

Заки приступимо до конкретних фактів, звернемо коротко увагу на те, що контраст між теорією і практикою зводиться в послідній мірі до суперечности між спекулятивним міркуванням людського ума, між ідеєю з одного боку і явищами природи й життя з другого боку. Це ще сказав геніяльний грецький філософ Зенон з Елеї, котрий вже в 6. століттю перед Христом виказав на основі своїх звісних теорій, про які тут не місце розводитись ближче, що між чисто теоретично-спекулятивною ідеєю і явищами, приступними для людських змислів, панує глибока суперечність, просто пропасть. А вже найбільший німецький філософ Кант, котрий у своїм творі, „Kritik der reinen Vernunft“ розторощив усі трони і божища, відчуває потребу, так званий категоричний імператив — воскресити назад ті людські пересуди і світогляди, які в геніяльний спосіб знищив у згаданім основнім творі, і пише „Kritik der praktischen Vernunft“, бо чує, що панування чистої абстрактної ідеї без можливости її практичного здійснення лишило-б людство без керми і проводу і кинуло-б його на поталу хаосу і самознищення.

Одною з найбільших хиб українських партій є те, що вони не були в силі витворити наскрізь власного, своєрідного, щиро українського світогляду, але переняли майже живцем чужу російську ідеологію і свідомо чи не свідомо хотіли-б її пересадити на українську почву. Звісно, що український народ, маючи свою питому соціальну структуру, буде все відноситись ворожо до всякої спроби накинути йому таку соціальну і економічну організацію, яка не відповідає його традиції, пересудам і теперішньому станові його культури. Є факт, що український мужик чи з Наддніпрянщини, чи з Галичини є сильний неумолимий земельний індивідуаліст, і горе кожній партії, яка хотіла-б соціалізувати або „комунізувати“ його приватну посілість! Те, що було-б евентуально можливе у російського мужика, котрий привик через істнування званого „міру“ до комуністичних експериментів в аграрнім питанню, було-б абсолютно виключене у українського мужика і, в разі змагання в тім напрямі, витворило-б лиш хаос і запропастило-б усю нашу визвольну і державну працю. І треба признати, що українські національні партії здавали собі справу з тої, так сказати, земельної психології нашого мужика і в першій та другій державній думі поставили аграрну проблему в той спосіб, що земля має належати тільки до тих людей, які обробляють її власними руками.

В теорії ми уважаємо соціалізацію всеї землі на Україні найлучшою розвязкою аграрного життя, однак з огляду на непохитно закорінене почуття індивідуального посідання у нашого мужика практичне переведення її потягнуло-б за собою катастрофальні наслідки. Земельна психологія українського мужика тут є так своєрідна і непоколебима, що всі хочби й найідеальніші і найпоступовіші аграрні теорії розібються о його вроджені пересуди, як філі о гранітову скелю. Ба що більше! Ми не сміємо забувати, що вже слово „соціалізація“ в програмі, хоч-би воно й не відносилось до дрібної мужицької посілості, викликає або заострює недовіря нашого мужика до найциріших українських патріотів і утруднює або просто ударемнює будування української держави. І хоч українські революційні партії поставили в теперішній час земельне питання в принципі так само, як у перших двох російських думах, то з огляду на незвичайну вражливість і недовірчивість нашого мужика в питанню соціалізації думаю, що Українці поповнили велику психологічну помилку тим, що в своїй аграрній програмі признають принцип соціалізації цілої землі. Даремна річ була-б доказувати великій часті мужиків, що соціалізація приміниться тільки до великої земельної посілості, бо мужик зі своїм вродженим недовірям відповість, що аграрна програма говорить про соціалізацію взагалі. Недовіря мужика, котрий пережив польсько-російсько-поміщицьку реакцію, російський большевизм і гетьмансько-німецьке юнкерство і переходить майже що кілька днів усе під нову владу, мусить бути так велике, що українські партії мусять числитися в земельнім питанню з кождим висловом і оминати за всяку ціну такі кличі, які є чужі в його світогляді. І коли майже

кожде українське село замкнулось тепер само в собі і зробилося майже воєнною твердиною, яка має не тільки власні кріси, скоростріли, але навіть гармати, то що-б наше правительство могло ці всі села позискати безумовно для великої справи будування української держави, на це воно мусить у земельнім питанню бути не тільки великим теоретиком і ще більшим практиком, але мусить передовсім стати незвичайно тонким ніжним, так сказати, аграрним психологом. Можна напевно сказати, що галицький мужик з Перемишлянщини, котрий заступав галицьке селянство на трудовім конгресі в Києві, говорив, як Марко Проклятий, як синтеза збірної душі всього українського селянства з Наддніпрянщини і Галичини, коли сказав ось як:

„Панове, ви хочете соціалізації, комуни? Це не українські слова, і я їх не розумію. Але „комуна“ значить по українськи не инакше, а так:

„Кому́ — на,
А нам — нема!“

Хоч дуже дотепно, але наївно. Та все таки ми приневолені конечностю числитися з таким розумінням земельного питання великою більшістю нашого селянства і витягнути з того відповідні консеквенції.

Друге питання відносяться до військової організації і дисципліни. Тут треба рішучо сказати, що вплив російських деструктивних ідей мав для України дуже погубні наслідки, а вся вина падає виключно на українські партії, які забули, що ми ще не маємо своєї зорганізованої держави, дальше, що цілий майже світ ставиться ворожо до нашої справи і що наслідком того ми не сміли за нічо в світі позволяти собі на „шпорт“ ширити серед війська такі кличі, які тільки могли зруйнувати нашу оружню силу. І коли-б Українці не були тут знов переняли чужої, російської ідеології, яка тільки все руйнує, а нічого не в силі збудувати, то ми нині мали-б що найменше міліонову армію, і українське питання було-б уже давно вирішене так, як хочемо. Коли мимо всіх наших неудач все ще існує українська наддніпрянська армія, то це виключно заслуга одного чоловіка, Симона Петлюри, найбільшого нашого героя, якого імя буде в українській історії на вічні часи записане золотими буквами. Знаємо, що на третім воєннім конгресі в Києві були відпоручники майже триміліонної армії. Де-ж поділась оця великанська сила? Розуміємо, що наслідком революційного руху і большевицької пропаганди найбільша часть цеї армії здемобілізувалася сама і пішла боронити свої хати і села. Але з другого боку нема сумніву, що при належнім зрозумінню ситуації і напруженню всіх сил, що-б спасти бодай одну третину цеї армії, ці зусилля не були-б безуспішні, і наша справа стояла-б нині цілком инакше. Розпад наддніпрянської армії треба завдячити мало розвиненій національній свідомості не українського народа, а української інтелігенції, її малочисельности, її змосковщеному світоглядові, тій деструктивно-нігілістичній інтєрені, яка пересякла велику її часть і веліла їй навіть у чисто військовім напрямі вести наскрізь демагогічну політику з поминенням тої основної правди,

що кожда держава мусить опирати своє життя на оружній силі, а що-ж доперва українська держава, яка находилася в *statu nascendi* і була окружена найтяжчими ворогами! Мені довелось зустрічати навіть свідомих наддніпрянських старшин, які з запалом, гідним ліпшої справи, стоять на тім, що, мовляв, в українській армії не повинно бути місця ні на старшин, ні на козаків, тільки всі повинні бути рівні, і всяке дисциплінарне карання козака мусить бути виключене. Це теорія. А в практиці ці старшини беруть найменше десять разів більшу платню від козака і простому козакові уміють навіть тоді, як не треба, „в морду дати“. Такі погляди були-б смішні, як-би вони нам не коштували вже стілько крови і злишних жертв! Научені вже по сто і тисяч разів страшною трагедією, яка відгравається на нашій рідній землі, мусимо собі вже раз сказати: „Досить нам уже безглузлого московського світогляду і нашого ще безглуздішого, дітвацького словоплетення!“ Як що хочемо жити власним життям, як нація, то мусимо мати добре зорганізовану, вишколену і дисципліновану армію! Навіть тоді, як Україна буде самостійна, вона буде мусіла стати сильною мілітарною державою і оставати такою так довго, поки наші сусіди, завівши у себе наскрізь демократичний лад, не викоренять у собі зовсім апетитів на українську землю.

Нема де правди діти, що галицько-українська армія стояла і стоїть під зглядом організаційного духа і дисципліни без порівняння вище, чим наддніпрянське військо. Яка цьому причина? На першій місці стоїть це, що у Галичан високо розвинена національна свідомість, яка є найсильнішим, основним моральним елементом військової дисципліни. Друга причина ця, що галицькі Українці жили вправді під поганим, але все таки під конституційним режимом, який уможливив їм значний культурний розвій. А вже може найважніший цей момент, що в Галичині, котра лежить в самім осередку Європи, перехрещувались усі ідейні стремління й політичні теорії сходу і заходу, півдня і півночі, і через те Галичане мали змогу — виробити в собі своєрідний критичний змісл і орієнтуватись досить добре в деструктивно-нігілістичних течіях сходу та буржуазно-капіталістичнім світогляді заходу і вибрати собі з тих крайніх напрямів те, що було корисне для їх національно-культурного життя в Австрії.

Дальше, австрійська конституція уможливила галицьким Українцям систематичну організаційну працю, якою вони набули досить великого досвіду.

Инакше було в давній Росії. Там ізза тяжкого гніту на кожній області суспільного і народнього життя, не згадуючи вже про якусь політичну організацію, яка була офіційно виключена, не могло бути бесіди про якусь систему, пляновість і організаційну силу. Наслідком того вся політична робота зосередилася в підпіллю (підземна Росія), і ясна річ, що ця робота могла мати тільки випадковий відруховий характер живого організму, який, ударений сильно в' голову, виділяє моторичними нервами несвідомі, судорожні рухи. За те Галичане могли працювати спокійно і розвинути в собі більшу здібність до

організаційної систематичности. Однак, як з одного боку вироблення цих позитивних прикмет у галицьких Українців принесе для загальноукраїнської справи чималу користь, так з другого боку як раз ця систематичність має й свою темну сторону, яка лежить у тім, що коли їм їх систематична праця не вдасться, тоді вони зневірюються, опускають руки, та попадають в розпуку. Маємо на це приміри, яких ліпше не наводити. У Наддніпрянців мається річ зовсім противно: коли їм не вдасться їх не зорганізована, не систематична, а імпровізована праця, то вони не тратять ні крихітки, ні на хвилюку відваги і надії і, як та мурашка в байці, що кількадесять разів все наново носила на горбок камінець, який все скочувався їй на долину, доки вкінці його таки не витщила на гору, так і Наддніпрянці сто раз падають і сто разів встають. Не має слів на подив тої просто демонічної завзятости, витревалости і жилавости, яку виявив зі себе наш геройський Петлюра. Був час, коли Наддніпрянці під його проводом мали всього на всього шість верст України за собою: з переду находились побідоносні російські большевики, а з заду стріляла полька артилерія. Який народ, більше розвинений від нас, не був-би в таких страшних хвилях стратив усякої надії і не кинув оружжя з рук? Факт, що так не сталося, свідчить не тільки про безконечно глибоку віру Петлюри в побіду української справи, але також про незвичайну життєву силу і про невмиручість душі українського народу. І коли Наддніпрянці і Галичане присвоять собі взаємні прикмети і оминуть та викорінять взаємні хиби, то, упавши разом сто разів, сто перший раз встануть, і тоді

„Встане Україна,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти.“

Чув я від національно свідомих наддніпрянських Українців, що наші круги, приймаючи нового чоловіка в свої ряди, питають його, чи він есер, есдек, чи есеф? Про це, чи він Українець, не згадують. Це був-би дуже прикрий факт, який свідчив би про те, що у нас все ще російська ідеологія бере верх над національними цілями і що партійний інтерес ставиться нами вище від загально народних ідеалів. А чи дійсно ми так мусимо боятись, щоб між наші ряди не закрався, борони Боже, який український реакціонер чи консерватист? Чи маємо ми своїх реакціонерів і консерватистів? Звісно, що український народ наслідком своєї соціальної структури — це найдемократичніший народ на світі. А все у нас, що заносить консерватизмом чи в Наддніпрянщині чи в Галичині — це тільки і виключно польські і московські поміщики. З тої причини закидати галицьким і наддніпрянським Українцям, що вони ніби консерватисти, контрреволюціонери, значить бути ігнорантом в історії України або українським — большевиком. Адже, як може бути консерватистом, реакціонером Українець, котрий не має нічого до консервування з виїмком хиба також не своєї, а візантійсько-московської заскорузлости і убійчого

доктрінерства в партійнім життю? Я мав нагоду чути диспуту між наддніпрянськими соціалреволюціонерами і самостійниками. Вражіння, яке я виніс із тої розмови, було крайньо сумне. Подібні вони були до тих московських ченців з 16. століття, що повиривали собі бороди і порозвалювали голови в дискусії на тему, чи мається одно речення зі святого пісьма перевести „до Христа“, чи „ко Христу“. Коли у нас ще тепер по таких страшенно кровавих досвідах мимо всього не розвіявся цей отруйний дух крайньої партійної нетерпимости і безглузлого доктрінерства, то ми не заслугуємо на імя нації і на власну державу; тоді замість народньої свободи, до котрої ми ще не зрілі, треба би було, щоб нас ще з п'ядесять літ били, топтали й плювали на нас Ляхи і Москалі і дали нам такої страшної школи, щоб ми, цей історичний Марко Проклятий, лише в той спосіб раз прозріли і побачили, „чиї ми діти, ким, за що закуті“, і аж тоді всі як один замість точити нашим „словоплетеніям“ кров нашого народа, зрозуміли, що тільки спільна і згідна праця всіх демократичних членів нашого народа особливо супроти Москаля й Ляха дасть волю, щастя і власну державу українському народові.

Нарікаємо на національну несвідомість українських мас. Це неправда. Народні маси, як у всіх народів, так і у нас, пішли-б усі як один в огонь і в воду за своїми провідниками, як би вони на зборах перед селянами, замість освідомлювати їх національно й соціально, не прали перед ними своїх партійних брудів і не лишали через те в наївній чистій, але безкритичній душі наших селян, цієї основи нашої державности, тільки недовіря і сумнів. Трагедією нашого державного будування є це, а не що инше, що наша наддніпрянська інтелігенція не має в великій мірі української національної свідомости і дуже часто викидає зі своїх рядів незвичайно інтелігентні, свідомі, здісціпленовані українські одиниці, а приймає на службу Україні ріжних Москалів, які для інтересу прикидаються соціалреволюціонерами, а в дійсности є ярими чорносотенцями. Кілько то таких Москалів їдять наш хліб, беруть наші гроші і, рахуючи на нашу вроджену добродушність, мають навіть чоло кпити собі з наших кровавих змагань! Це сором і ганьба! Або ми народ — або з нас раби, а тоді шкода всіх наших зусиль і жаль того моря крови, яку вже так довго ллє наше нещасне селянство!

При відбудові української держави можна чути на кождім кроці слова: „Це контрреволюція, а той — контрреволюціонер! Що це значить? Чи тим панам, що сидять собі вигідно по кавярнях, ще не досить крови нашого народа? Чи ми маємо по вічні часи лити кров для російської революції, а не для відбудування нашої української держави? Я є певний, що між Українцями нема і не може бути ніяких контрреволюціонерів, а ті, що є на Україні, то це Москалі і Поляки. З констатування цього факту для нас, Українців, ясне становище. Ми повинні поставити це питання ось як:

„Хто на Україні є проти української держави?“

Ми мусимо стати на цій твердій, непохитній, щиро українській основі, що наш народ має вже досить тої російської революції, а що ще прийдеться пролити багато найкращої його крови, то хай ця кров лється не на продовжування російської революції, не на дальше руйнування і творення якогось страшеного катаклізму, хаосу на наших зелених нивах, плодючих полях та цвітучих селах, тільки для одної, для кожного Українця найсвятішої цілі: для будування української держави.

Мусимо стати на шлях будування, а не руйнування. Руйнуймо тільки наших споконвічних ворогів, Москалів і Поляків, як що вони шкодять нашій справі в нашій власній хаті, але не вільно нам руйнувати дальше нашу власну хату тільки для гарних очий російської революції, бо це був-би злочин на українським народі і власна загибель.

І ще одно і мабуть найважніше. Хай уступлять усі упередження і непорозуміння, які евентуально існують між Наддніпрянцями і Галичанами, хай вони взаємно цінять і люблять свої прикмети і щиро по братерськи пращають собі евентуальні промахи. Хай Галичане наслідують незвичайно цінні прикмети, які мають Наддніпрянці, а саме: їх геройську відвагу витревалість ідейну, надлюдську терпеливість, жилавість, їх оптимізм; а Наддніпрянці хай переймуть від своїх галицьких братів їх систематичність у праці, їх практичний змісл, а передовсім їх вищий талант організувати і дисциплінувати українську армію. Тоді

„Прокинеться воля.

Козак заспіва:“

„В своїй хаті своя сила

І правда і воля.“

Остап Грицай.

Ляхо-Татари.

Український молодче!

Розкрий найглибші глибини душі твоєї і серцем усім і думою твоєю до слів вісти моєї припади, — але як-же тобі її, як її вістити?

Яким голосом, якими словами казати тобі про те, що нині вороги творять на матірній землі батьків твоїх?

Оце бо вороги, страшні ненаситністю і жадливістю своєю вороги, впали на землю твою, український молодче, напали на престольний Галич твого короля Данила і нищать огнем і пожежами її простори і лютою смертю убивають братів і сестер твоїх.

Про Східню Галичину говорю оце до тебе, молодий сину України, щоб сказати тобі про те, що на її просторах нині чинять Вони, — ці твої століттями запеклі вороги, ці вороги твого життя, твоєї долі, твого щастя, ці найбільш непримирені, найбільш люті вороги твоєї свободи, твоєї народньої волі, яким на страшне імя — Ляхи.